

Kirjasuomen m i e t e l m ä sanan esivaiheista

1

Kun Suomalaisen Kirjallisuuden Seura viime keväänä vietti 125-vuotisjuhlaansa, kiintyi huomioni tapaan, jolla eräät onnitelijat ja tervehdysten esittäjät puheessa ja kirjoituksessa siteerasivat seuran vanhimpien sääntöjen johdantoa. He näet sisällyttivät siihen vastoin alkuperäistä sanan *mietelmä* jonkin toisenkäden lähteen perusteella. Seikka, jota en silloin tuntenut, on kuitenkin sellainen, että jo mainittujen sääntöjen toiseen painokseen sana *mietelmä* on tullut ensimmäisen painoksen *mielelmä* sanan tilalle, joten nykyisen siteeraajan erehdys — jos sitä enää voi pitää erehdyksenä ensinkään — on vanhaa perua. Mutta tarkkaavaisuuteni oli saanut virikkeen: ryhdyin etsimään *mietelmän* vanhimpia esiintymiä. En voi tällä hetkellä taata, että olen päässyt muuta kuin summittaiseen ajoitukseen, mutta erinäistä mielenkiintoista katsos kuitenkin tavoittaneeni.

Kirjasuomen uudissanoja rekisteröitäessä *mietelmä* on toistuvasti merkitty Elias Lönnrotin sepittämäksi, ks. esim. SUST 52 108 (Koskimies), Suomen Kulttuurihistoria IV 582 (allekirjoittanut), edelleen HAKULINEN SKRK II 138, RAPOLA Vanha kirjasuomi 78. Uudissanatutkimuksemme tienraivaajalle A. V. Koskimiehelle, johon me myöhemmät olemme tässä luottaneet, näyttää kuitenkin sattuneen erehdys, kun hän mp. mainitsi tavanneensa kyseisen sanan Lönnrotin v. 1836 julkaisemasta teoksesta »Muistelmia ihmisten elosta kaikkina aikoina». Miten olenkin *mietelmää* tästä lähteestä etsinyt, en ole saanut sitä näkyviini. Ilmeisesti sitä ei koko kirjassa olekaan, niin mainiosti kuin se Lönnrotin tekstiin sopisikin. Juuri näihin aikoihin *elma*-, *elmä*-tyyppi rönnsyili hänen kaikissa kirjoituksissansa. »Muistelmista» olen poiminut esim. sanat *ennustelma*, *istutelma*, *johdelma*, *kauhitelma*, *kuvaelma*, *käytelmä*, *laitelma*, *lupa-elma*, *maidelma*, *noudatelma*, *osotelma*, *raadelmä*, *rakennelmä*, *soitelma*, *suudelma*, *uudistelma*, *kuvaveistelmä*, *maanviljelmä*, *runoelma* l. *runoilma*, *hyräilmä* jne. Muista ansaitsee tässä yhteydessä erityistä huomiota teoksen 17. sivulta tavattava

mielelmä.

Viittasin jo edellä, että tämä asu esiintyi Kirjallisuuden Seuran sääntöjen ensimmäisessä painoksessa, ja tätä sanaa, joka »Muistelmissa» tuli julkisuuteen helmikuussa 1836, pidän koko esille ottamani jutun avaimena. Uskon nim. Koskimiehen joko merkinneen tämän poimintoihinsa väärin tai hyvässä uskossa korjanneen *mielelmän* painovirheenä *mietelmäksi* ottamatta huomioon,

että kyseisen ajankohdan kannalta *mielelmä* on saattanut olla yhtä hyvin perusteltavissa kuin vasta 9—10 vuotta myöhemmin näkyviin tullut *mietelmä*.

Kyseinen »Muistelmien» kohta, jota siis on syytä hiukan tarkemmin katsella, on seuraava:

Heidän [= muinaisintialaisten] runonsa ovat kauniita, siivoja ja sulosia. Niissä laulellaan, millon muinasista sankareista, millon maailman alkumenoista ja muista asioista, ulottuvimmilla, verrattomilla *mielelmillä* ja moninaisilla, vaihtelevilla lauseilla.

Laulellaan siis sankareista ym. »ulottuvimmilla» (? mitä moninaisimmilla, ? sisällökkäimmillä) ja »verrattomilla *mielelmillä*».

Kuten tiedetään Lönnrotin »Muistelmia» on käännösmukaelma ruotsalaisen J. V. Loebellin tekemästä mukaelmasta saksalaisen professorin C. Fr. Beckerin maailmanhistoriaa. Lönnrotin kirjastoon kuulunut kappale, v. 1835 ilmestynyt I osa tätä »Verldshistoria af Carl Fredrik Becker» -nimistä teosta on tallella Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjastossa, ja sen 29. sivulta tapaa me äskeisen sitaatin pohjatekstin:

Hinduernas episka skaldekonst omfattar i Hjeltesagan de kosmogoniska dikternas hela rikedom och genomvälfver det hela med en stor mängd gnomiska skaldespråk.

Täytyy myöntää, että Lönnrotin tulkinta on mahdollisimman vapaa. Jos adjektiivivi *gnomisk* on aiheuttanut *mielelmä* substantiivin tai tämä uudisepiteelmä on syntynyt peittämään sanaliiton *gnomisk skaldespråk*, se voitaneen korvata nykysuomen sanoilla 'ajatelmä, sentenssi, mietelause, mietelmä'. Ja tähän päädyttyä voidaan — kuten ehkä Koskimies aikoinaan — kysyä, eikö *mielelmä* sittenkin ole painovirhe pro *mietelmä*.

Asiaan on saatavissa lisävalaisua, joka puhuu *mielelmä* muodon oikeellisuuden puolesta.

Ensiksikin oli Mehiläisen kesäkuun arkissa samana vuonna 1836 seuraava palanen Lönnrotin tekemää tekstiä:

Onki harvassa muussa kansassa havattu rahvasta niin näppäräksi lauluja ja muita senlaisia laittelemaan, kun Suomessa. Terävämpikö sentähden meikälaisillä olisi mielenjuoksu? Sitä en uskova uskon etusuutemme kielestäki tulevan, joka minkä kansansuisen puheen mukaan tahansa kirjoitettava on selvää suomea, jota vaston usiampain muiden kansain kieli on senlaista, että kaiken puheen mukaan kirjoitettuna tuskin paikallaan ymmärrettäisi. ulompana ei tuskinkan. Niin heidän joita kuita *mielelmänsä* yhteen suunnitellen hairahtaa ajatus itse asiasta, sanoja tavoitteleva, joilla voisi toisiltaki ymmärrettäväksi tulla. Ja lienee tästäki nähtävä, mikä ankara asia eikö ole'ki, niin kirjottaa, kun puhutaanki, kieltä.

Jos ensimmäinen *mielelmä* olisi ollutkin painovirhe, niin sen toistumista neljän, viiden kuukauden kuluttua saman kielenkäytöstään huolehtivan kirjoittajan julkaisussa on vaikea tältä pohjalta selittää. Niinpä Lönnrotin *mielelmää* onkin pidettävä molemmissa tapauksissa varmasti tarkoitettuna. Jälkimmäisessä näyttäisi olevan kysymys 'ajatustyön, ajatusrakennelman, kokonaishahmotuksen, konseption' merkitysalueesta, ehkä jossain määrin hämärärajaisesti koet-

tuna. Johto-opillisena luomuksena, *elma*-loppuisena denominaalina, sana on kieltämättä ollut epätavallinen ja vaikeatajuinen, mutta nykylukijalle valaisevan paralleelin tarjoaa kuitenkin tuttu *unelma*. Jotakin 'mielen tapaista' tai 'mielen synnyttämää, mielen avulla tuotettua' sen voi arvata tarkoittaneen. Kun K. N. Keckman näihin aikoihin poimi sanoja mm. Lönnrotin julkaisuista, hänkin kiinnitti huomiota *mielelmä* sanaan ja tulkitsi sen *mielenjuoksu*, *mielijuoksu* sanojen synonyymiksi, minkä lisäksi hän ruotsinsi nämä sanoilla 'idegång, tankegång, fantasie', siis nykysuomeen kääntäen 'ajatuksen kulku, ajatustoiminta, mieltäminen, mielikuvitus'.

Jäljellä on kolmas tapaus, se, johon kirjoitelmani alussa viittasin ja josta Lönnrot ei liene ollut loitolla, vaikka en voikaan hänen välitöntä osuuttansa sitovasti todistaa. Kun Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran säännöt oli 1831 laadittu ruotsiksi, heräsi seuraavana vuonna kysymys niiden suomentamisesta, ja sitten kun ylioppilaat Wolmar Schildt ja E. A. Ingman olivat huhtikuussa 1832 lupautuneet käännöksen tekijöiksi, merkittiin syksyllä pöytäkirjaan, että ylioppilas Ingman oli työn suorittanut. Hänen suomennoksensa sai »tutkijakunnan» hyväksymisen, tämä suositteli sitä painettavaksi. Ehti kuitenkin kulua monta vuotta, ennen kuin tuuma toteutui. Vasta kun maaliskuun kokouksessa 1840 todettiin, että ruotsinkielisten sääntöjen painos oli lopussa, päätettiin julkaista uusi suomeksi. Kauan sihteerin säilössä ollut suomennos otettiin vielä kerran tarkistettavaksi, ja vuosikokouksessa paria viikkoa myöhemmin ilmoitettiin tarkistus suoritetuksi. »Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Asetukset» ilmestyivät painosta seuraavana syksynä, puolenkymmenettä vuoden kuluttua seuran perustamisesta ensi kerran suomeksi, ja niiden »johdattuksesta» voimme nyt lukea mm. seuraavat virkkeet:

Kansa ei elä ainoastaan nykyessä ajassaan, vaan myöskin muinasessa. Muinasuuden muistoissa, tavoissa ja *m i e l e l m i s s ä* kansa näkee olentonsa juuren, ja käsittää nykyisen tilansa ja arvonsa.

Näiden rivien ruotsalainen alkuteksti kuului:

En nation lever icke endast i det hon är, utan och i det hon har varit. I forntidens minnen, dess seder och begrepp skådar Nationen grunden för sin personlighet och uppfattar genom dem sin närvarande ståndpunkt och betydelse.

Ruotsin *begrepp* lienee tulkittava jollakin sanoista 'käsitys, katsanto, ajatus, mielikuva, mielle', joten *mielelmä* on tässä suunnilleen samansisältöinen kuin ensin esitetyissä, Lönnrotin kirjoitusten tapauksissa. Painovirheestä ei voi olla kysymys, *mielelmä* on tarkoitettu. Niin kauan kuin *mietelmä* sanalle ei ole osoitettu aikaisempia esiintymiä, olisi mieleltöntä selittää kaikki kolme *mielelmää* painovirheiksi.

Valitettavasti Kirjallisuuden Seuran arkistoa ei alkuaikoina hoidettu sellaisella pieteetillä, jota siihen sisältyvien ainesten kansallinen merkitys olisi

edellyttänyt. Niinpä ei E. A. Ingmanin alkuperäistä käsikirjoitusta sen enempää kuin siitä mahdollisesti tarkistuksen yhteydessä tehtyä korjattua laitosta ole voitu löytää. Enää ei siis voida osoittaa, mikä 1840 painetussa on alkuperäisen suomennoksen mukaista, mikä mahdollisesti muutettua. Kuitenkin oudostuttaisi, jos *mielelmä* olisi vuodesta 1832 lähtien 22-vuotiaan Ingmanin jäljiltä ollut olemassa tässä tekstissä. Olisiko se siitä neljä vuotta myöhemmin siirtynyt Lönnrotille? Luonnollisempaa on edellyttää, että se on kuin onkin Lönnrotin sepite, että se on seuran sääntöihin joutunut vasta tarkistustyön yhteydessä 1840, ja edelleen, että Lönnrot, joka maaliskuussa 1840 oli Helsingissä ja osallistui seuran toimintaan, on henkilökohtaisesti vaikuttanut sanan joutumiseen sääntöjen johdantoon. Hänen neljä vuotta aikaisempi isyytensä oikeuttaa uskomaan, että hän yhä vaali sepitelmäänsä.

2

Mutta sitten saapui *mietelmä* — 'miete, ajatus, aforismi' — ja nieli *mielelmän*. Se oli varmaankin helppotajuisempi, yksiselitteisempi, sen merkityskentässä oli sen verran yhteistä *mielelmän* epämääräisemmin tajuttavan sisälön kanssa, että jälkimmäinen ei kyennyt puolustautumaan. Niinkin arveluttava muutos kuin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran sääntöjen *mielelmän* 'käsitys, ajatus, mielikuva jne.' korvaaminen *mietelmällä* pääsi tapahtumaan.

Sanakirjantekijät väistivät *mielelmän* — muut paitsi Keckman, jonka työ jäi poimintojen teon asteelle, Lönnrot itse, jonka mukaan *mielelmä* oli 'fantasi', sekä Joh. Gabr. Geitlin, joka 1883 tulkitsi sen latinaksi 'cogitata species' («ajatusnäky», mielikuva). Olisiko sanan foneettisessa asussa ollut jotakin, mikä vieroitti käyttäjät? Useimmat, jotka ovat joutuneet tekemisiin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran vanhojen sääntöjen kanssa, ovat sijoittaneet edellä siteerattuun kohtaan *mielelmän* tilalle *mietelmän*, ks. esim. Suomi V 2₁ 3₄ 5₆ 15. E. G. Palmén on harvoja, lieneekö ainoa, jotka menneinä vuosina siteerasivat 1840-vuoden lähdetä oikein (Suomi II 15 25). Selitys on kuitenkin yksinkertainen. Kun seuran sihteeri S. G. Elmgren sai v. 1848 aikaan sääntöjen tarkistuksen ja seura vuosikokouksessaan maaliskuun 16:nä tena hyväksyi niiden korjatun asun, sai se virke, josta tässä on kysymys, virallisestikin seuraavan muodon:

Muinaisuuden muistoissa, tavoissa ja m i e t e l m i s s ä näkee kansa olentonsa juuren, ja käsittää myös nykyisen tilansa ja arvonsa. (SKS:n pöytäk. 16/3 1848, § 5.)

Tämmöisenä se painettiin samana vuonna ilmestyneeseen vihkoseen »Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Helsingissä Asetukset», ja tässä asussa se periytyi myöhempiinkin julkaisuihin. Vanha *mielelmä* oli hävinnyt, *mietelmä* astunut sen tilalle. Tutkijakunnassa istuivat mainittuna keväänä mm. M. Akian-

der, P. Tikkanen, Aug. Ahlqvist ja K. G. Borg. Erehtynemme, jos otaksomme, että tämäntapainen kielenparantelu oli Ahlqvistista lähtöisin.

Kerrottu korjaus oli sitäkin helpompi, kun *mielelmä* tuskin oli käynyt tutunomaiseksi muille kuin sepittäjälle itselleen, kun taas *mietelmä* oli näihin aikoihin alkanut esiintymisensä suomenkielisissä julkaisuissa. Sen alkuperän ehdottoman varmaa määrittystä varten ei vielä näytä olevan riittävästi ainesta koottuna, saatan esittää vain seuraavat aikaisemmat tapaukset:

1845 Joukahainen II sisältää A. V. Ingmanin kirjoituksen »*M i e t e l m i ä* Suomalaisista kokeistamme». Otsikon *mietelmä* on tulkittavissa 'miete, ajatus'.

1847 Kanavan n:ossa 40 on P. Hannikaisen tekstiä: Muutamat laulupalaiset kuusta ja tähdistä, syyssyöstä ja keväästä, rakkaudesta ja kaihosta ja vaikka muutamia sanoja kotimaan soista, järvistä ja vuorista ja niiden kauneudestaki eivät voi olla mistään erinomaisesta arvosta kansalliselle elämälle. Tällaiset yksinäiset tunnon puhelmat ovat verrattavat yksinäisiin *m i e t e l m i i n*; ne vaikuttavat kyllä saman laulajan tunnon lukiassansaki, mutta tämä vaikutus on yhtä lyhyt kuin *m i e t e l m ä n*. Se unoutetaan heti kuin kirja on kädestä pois.

1848 ilmestyneen Lutherin Kirkko-Postillan, jonka suomennoksen tekijöitä olivat A. V. Ingman ja Osk. Durchman, I osan s. 398: »Me olemme korkiasti oppineita Tohtoreita ja päätämme niin; sentähden on se oikein, eikä siihen tarvita lisää kysymyksiä!» Niinkuin kaikellaki heidän opillansa ei ole muuta perustusta, kuin omat unensa ja *m i e t e l m ä n* s ä.

Ilmeistä on, ettei *mietelmä* näissä vanhimmissa vastaan tulleissa tapauksissa ole ainakaan 'mietelause, aforismi'. Yhtä varmaa ei ole, onko se jossakin näistä tai missään tapauksessa syntymänvelassa Lönnrothin *mielelmälle*, ts. merkitseekö se kenties (esim. Hannikaisen sitaatissa) mielikuvaa, kuvitelmaa tai miellettä.

Tällä erää pidemmälti kaivautumatta *mietelmän* juuristoon lausun varauksin arvelun, että se tuskin voi olla kirjakielessä 1840-luvun puoliväliä vanhempi. K. N. Keckman ei sitä tuntenut, sitä ei ole Europaeuksen eikä Eurénin sanakirjoissa. Kantaverbin *mieltiä* (t. *miittä*) esittää ensimmäisenä Renvall, mutta merkintöjä tämän kirjallisesta käytöstä on tehty pääasiallisesti vasta 1840-luvun tuotannosta (SSV 1835 käyttää asua *miittä*). Muista johdannaisista *mietintö* ilmestyy poimintoihini 1836, *mietintä* 1839, *miete* — yllätyksekseni — vasta 1845. Suomettaren ensimmäisessä vuosikerrassa *miete* sanalla on sama merkitys kuin *mietelmä* sanalla äsken esitetystä A. V. Ingmanin 1845-vuoden sitaatissa.

Aforismin suomennosvastineena *mietelmä* esiintyy ensi kerran Ferd. Ahlmanin ruotsalais-suomalaisessa sanakirjassa 1865 ja se kertautuu sitten kaikissa saman tekijän ruotsalais-suomalaisissa sanakirjalaitoksissa. Sen tapaan niistä myös s.vv. *gnom*, *sentens*, *tänkespråk*. Kuvaavaa sanakirjatraditioittemme yksipuolisuudelle on, että Ahlmanin toisin päin tekemä, suomalais-ruotsalainen sanakirja ei vielä 1874 *mietelmää* tuntenut, mutta kun se samana vuonna pääsi Lönnrothin sanakirjaan (*mietelmä* tanke, mening; betänkande), huomasi

Ahlmankin sen ja sijoitti sen 1884 julkaisemaansa uuteen painokseen kuitenkin tulkiten omintakeisesti: 'sentens, tänkespråk'. Ja niin oli tietä muokattu oman aikamme käsitykselle, jonka J. V. Lehtonen kärjisti 1915-vuoden Virittäjässä seuraavaksi suomalaisen *mietelmän* puolustukseksi:

»Aforismi — mietelmä. Edellisen ympärillä leijuu etäisyyden sankka usva; *mietelmään* pais-taa nopean ymmärtämyksen ja rauhottavan tuntuomaisuuden selkeä aurinko.»

MARTTI RAPOLA

De l'origine du mot du finlandais littéraire *mietelmä*

Dans le dictionnaire suédois-finlandais de Ferd. Ahlman, paru en 1865, le mot finlandais *mietelmä* se trouvait pour la première fois interprété, comme dans la langue moderne, par »aphorisme, sentence» (cf. le Dictionnaire finnois-français de Perret et Nurmela, 1944). Il appartient aux mots nouveaux artificiellement créés de la langue littéraire (dérivé du verbe *mieltiä*, »réfléchir, penser»), et on a considéré jusqu'ici qu'il avait été forgé en 1836 par Elias Lönnrot. C'était toutefois là une erreur, car le mot employé par Lönnrot était *mielelmä*, »sensation, imago, idée, pensée» (dérivé du substantif *mieli* »esprit» etc., cf. *uni* »som-

meil» ~ *unelma* »rêve, songe»). Le mot de Lönnrot ne fut pas adopté par la langue, mais dans un passage qui se trouvait continuellement répété, dans les statuts de la Société pour la Littérature Finlandaise, dans lequel il avait été introduit en 1840, il fut remplacé, lors d'une vérification effectuée en 1848, par le mot *mietelmä*. Ce mot avait été adopté en pratique précisément à cette époque, et il y a lieu de noter qu'on lui donnait au début la même signification qu'au mot *mielelmä* de Lönnrot, donc »sensation, etc.», peut-être précisément par suite de l'influence de ce dernier mot.

MARTTI RAPOLA